

پاسخ خودارزیابی‌های درس دوم

۱) با خوانش درست بیت‌ها و درک پایه‌های آوایی هر بیت، مشخص کنید که وزن کدام بیت همسان و کدام بیت ناهمسان است.

الف) آب زیند راه را هین که نگار می‌رسد مژده دهید باغ را بوی بهار می‌رسد (مولوی)

پایه‌های آوایی	آ ب ز نی د را ه را	هین ک ن گ ر می ر سد
نشانه‌های هجایی	مُز د د هی د	ر می ر ها ب ی ب
وزن واژه	مفتعلن	مفتعلن
	- U - U	- U U -
	مفاعِلُن	مفاعِلُن

که همسان دو لختی است.

ب) دلم سر به هامون رها می‌پسندد سرم بالش از صخره‌ها می‌پسندد (شهریار)

پایه‌های آوایی	د لم سر ب ها مون ر ها می پ س د د	س ر ها می پ س د د
نشانه‌های هجایی	س رم با ل ش ز ص خ ر ها می پ س د د	س ر ها می پ س د د
وزن واژه (اسم رکن)	فعولن	فعولن
	- - U	- - U
	فعولن	فعولن

که همسان یک لختی است. با دقت در این شعر تقطیع شده، می‌بینیم که هر مصراع آن از تکرار چهار (U - -) تشکیل شده است و پایه‌های آوایی بیت‌ها به شکلی هماهنگ، در پی هم آمده‌اند.

پ) باز این چه شورش است که در خلق عالم است؟ باز این چه نوحه و چه عزا و چه ماتم است؟ (محتشم کاشانی)

این بیت را به دو شکل می‌توان تقطیع کرد که گونه اول بر اساس عروض سنتی است.

پایه‌های آوایی	با زین چ شو ر ش س ت ک در خ ل ق ع ا ل م س ت	با زین چ نو ح و و ش س ت ک در خ ل ق ع ا ل م س ت
نشانه‌های هجایی	چ نو ح و و ش س ت ک در خ ل ق ع ا ل م س ت	چ نو ح و و ش س ت ک در خ ل ق ع ا ل م س ت
وزن واژه (اسم رکن)	مفعول	مفاعِلُن
	U - -	U - - U
	مفعول	مفاعِلُن

- پس از تعیین مرز پایه‌ها و قراردادن وزن واژه‌ها و نشانه‌های هجایی، می‌بینیم که پایه‌های آوایی این بیت، نظم و چینشی ناهمسان دارند و تکرار نشده‌اند. هر مصراع این بیت از چهار پایه آوایی ناهمسان (مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن) تشکیل شده است. اما اگر این بیت را با لحن و آهنگی متفاوت بخوانیم و ارکان آن را چهارتا، چهارتا دسته‌بندی کنیم؛ وزن آن (مستعلن مفاعل مستعلن فعل) می‌شود:

پایه‌های آوایی	با زین چ شو ر ش س ت ک در خ ل ق ع ا ل م س ت	با زین چ نو ح و و ش س ت ک در خ ل ق ع ا ل م س ت
نشانه‌های هجایی	چ نو ح و و ش س ت ک در خ ل ق ع ا ل م س ت	چ نو ح و و ش س ت ک در خ ل ق ع ا ل م س ت
وزن واژه	مستعلن	مفاعِلُن
	- U -	- U -
	مستعلن	مفاعِلُن

ت) گشته‌ام در جهان و آخر کار دلبری برگزیده‌ام که مپرس (حافظ)

گَشَدَ	تِ	اَمَ	دَر	جَ	هَ	نَ	آ	خَ	رَ	کَ	پایه‌های آوایی
دَل	بَ	رِی	بَر	گُ	زِی	دِ	اَمَ	کَ	مَ	پُرس	
		- - U -			- U - U				- U U		نشانه‌های هجایی
		فاعلاتن			مفاعِلن				فعلن		وزن واژه

- پس از تعیین مرز پایه‌ها و قراردادن وزن واژه‌ها و نشانه‌های هجایی، می‌بینیم که پایه‌های آوایی این بیت، نظم و چینشی ناهمسان دارند و تکرار نشده‌اند. هر مصراع این بیت از سه پایه آوایی ناهمسان (فاعلاتن مفاعِلن فعلن) تشکیل شده‌است.

ث) دل نیست کبوتر که چو برخاست نشیند از گوشه بامی که پریدیم، پریدیم (وحشی بافقی)

این بیت را به دو شکل می‌توان تقطیع کرد:

دَل	نِی	سُتْ	کَ	بُو	تَر	کَ	چُ	بَر	خَا	سُتْ	نَ	شِی	نَد	پایه‌های آوایی
اَز	گُو	شِ	ی	بَا	مِی	کَ	پَ	رِی	دِی	مَ	پَ	رِی	دِی	
		U	U	-	-	U	U	-	-	U	U	-	-	نشانه‌های هجایی
		مستفعل		مستفعل		مستفعل		مستفعل		مستفعل		مستفعل		

- وزن بیت ناهمسان است. اگر وزن واژه‌های (ارکان) این بیت را چهارتا چهارتا دسته بندی کنیم؛ وزن آن (مستفعلُ مستفعلُ مستفعلُ مستفعلُ) می‌شود. اما اگر این بیت را به گونه دیگری بخوانیم و وزن واژه‌های (ارکان) آن را سه تا، چهارتا دسته بندی کنیم؛ وزن آن (مفعولُ مفاعیلُ مفاعیلُ فعولن) می‌شود:

دَل	نِی	سُتْ	کَ	بُو	تَر	کَ	چُ	بَر	خَا	سُتْ	نَ	شِی	نَد	پایه‌های آوایی
اَز	گُو	شِ	ی	بَا	مِی	کَ	پَ	رِی	دِی	مَ	پَ	رِی	دِی	
		U - -		U - - U		U - - U		U - - U		U - - U		- - U		نشانه‌های هجایی
		مفعول		مفاعیل		مفاعیل		مفاعیل		مفاعیل		فعولن		وزن واژه

ج) شفای این دل بیمار جز لقای تو نیست طیب جان خرابم کسی و رای تو نیست (اسیری لاهیجی)

شَدَ	فَا	ی	اَیْنُ	دِ	لِ	بِی	مَا	رُ	جُزْ	لَ	قَا	ی	تُ	نِیْسْتُ	پایه‌های آوایی
طَ	بِی	بِ	جَا	نِ	خَا	رَا	بَمَ	کَ	سِی	وَ	رَا	ی	تُ	نِیْسْتُ	
			- U - U			- - U U			- U - U		- U U				نشانه‌های هجایی
			مفاعِلن			فَعَلاتن			مفاعِلن		فَعَلن				وزن واژه (اسم رکن)

که وزن بیت ناهمسان است.

۲) بیت‌های زیر را تقطیع هجایی کنید و مرز پایه‌های آوایی هر بیت را مشخص کنید.

الف) راستی کن که راستان رستند راستان در جهان قوی دستند (اوحدی مرغه‌ای)

رَا	سَ	تِی	کُنْ	کَ	رَا	سَ	تَانْ	رَسَدَ	تَنَدَ	پایه‌های آوایی
رَا	سَ	تَانْ	دَر	جَا	هَانْ	قَا	وِی	دَسَدَ	تَنَدَ	
		فاعلاتن			مفاعِلن			فَع لَن		وزن واژه (اسم رکن)

(ب) محمد کافرینش هست خاکش هزاران آفرین بر جان پاکش (نظامی)

م	حَم	مَد	کَا	فَد	رِی	نِش	هَسَد	تْ	خَا	کَش
ه	زَا	رَانْ	آ	فَد	رِیْنْ	بَر	جَا	نِ	پَا	کَش
وزن واژه (اسم رکن)			مفاعیلن			مفاعیلن			مفاعلی (فعلون)	

(ب) با آنکه جیب و جام من از مال و می تهی است ما را فراغتی است که جمشید جم نداشت (قرخی یزدی)

این بیت را به دو شکل می‌توان تقطیع کرد که گونه اول بر اساس عروض سستی است:

با	آن	ک	جیب	ب	جا	م	م	نَز	ما	ل	می	ت	هیست
ما	را	فَد	رَا	غَد	تِی	سَتْ	ک	جَم	شِی	د	جَم	نَد	داشت
وزن واژه (اسم رکن)			مفعول			فاعلات			مفاعیلن			فاعلن	

– پس از تعیین مرز پایه‌ها و قراردادن وزن واژه‌ها و نشانه‌های هجایی، می‌بینیم که پایه‌های آوایی این بیت، نظم و چینشی ناهمسان دارند و تکرار نشده‌اند. هر مصراع این بیت از چهار پایه آوایی ناهمسان (مفعول فاعلات مفاعیلن فاعلن) تشکیل شده‌است. اما اگر این بیت را با لحن و آهنگی متفاوت بخوانیم و ارکان آن را چهارتا، چهارتا دسته‌بندی کنیم؛ وزن آن (مستعلن مفاعل مستعلن فعل) می‌شود:

با	آن	ک	جیب	ب	جا	م	م	نَز	ما	ل	می	ت	هیست
ما	را	فَد	رَا	غَد	تِی	سَتْ	ک	جَم	شِی	د	جَم	نَد	داشت
وزن واژه			مستعلن			مفاعل			مستعلن			فعل	

(ت) آتش حب الوطن چو شعله فروزد از دل مؤمن کند به مجمره اسپند (ادیب‌الممالک قراهنی)

آ	ت	ش	حُب	بُل	و	طَن	چ	شَع	ل	ف	رُو	زَد
آز	د	ل	مؤ	مِن	ک	نَد	ب	مَج	م	ر	اَس	پَند
وزن واژه (اسم رکن)			مفتعلن			فاعلات			مفتعلن			فع

۳- کدام بیت‌ها دو به دو از نظر وزن با هم یکسان‌اند؟

(الف) چو بشنوی سخن اهل دل، مگو که خطاست سخن‌شناس نه‌ای، جان من، خطا اینجاست (حافظ)

چ	بش	ت	وی	س	خ	ن	آه	ل	دل	م	گو	ک	خ	طاست
س	خَن	ش	نا	س	ن	ای	جا	ن	مَن	خ	طا	این	جاست	
نشانه‌های هجایی			- U - U			- - U U			- U - U			- U U		
وزن واژه (اسم رکن)			مفاعلن			فَعَلَاتن			مفاعلن			فَعَلن		

(ب) جانان نظری که ناتوانم بخشا که به لب رسید جانم (عراقی)

جا	نا	ن	ظ	ری	ک	نا	ت	وا	نم	
بخ	شا	ک	ب	لَب	ر	سپ	د	جا	نم	
نشانه‌های هجایی			U - U			U -			-	
وزن واژه			مفعول			مفاعلن			فعلون	

– اگر وزن‌واژه‌های این بیت را سه تا، چهارتا دسته‌بندی کنیم؛ وزن آن (مفعول مفاعلن فعلون) می‌شود. اما اگر این بیت را به گونه دیگری بخوانیم و وزن‌واژه‌های (ارکان) این بیت را چهارتا، چهارتا دسته‌بندی کنیم؛ وزن آن (مستعلن فاعلات فع لن) می‌شود:

جا	نا	نَ	ظَ	ری	کَ	نا	تَ	وا	نَم
بَخَ	شا	کَ	پَ	لَب	رِ	سِی	دُ	جا	نَم
-	-	U	U	-	U	-	U	-	-
وزن واژه		مستفعل			فاعلات			فع لن	

پ) برداشته دل ز کار او بخت در ماند پدر به کار او سخت (نظامی)

بَر	دا	شَ	تَ	دِل	زِ	کَا	رِ	اَو	بَخَت
دَر	مَا	نُد	پَ	دَر	پَ	کَا	رِ	اَو	سَخَت
-	-	U	U	-	U	-	U	-	-
وزن واژه		مفعول			مفاعِلن			فعولن	

- اگر وزن واژه‌های (ارکان) این بیت را سه تا، چهارتا دسته بندی کنیم؛ وزن آن (مفعول مفاعِلن فعولن) می‌شود. اما اگر این بیت را به گونه دیگری بخوانیم و وزن واژه‌های (ارکان) این بیت را چهارتا، چهارتا دسته بندی کنیم؛ وزن آن (مستفعل فاعلات فع لن) می‌شود:

بَر	دا	شَ	تَ	دِل	زِ	کَا	رِ	اَو	بَخَت
دَر	مَا	نُد	پَ	دَر	پَ	کَا	رِ	اَو	سَخَت
-	-	U	U	-	U	-	U	-	-
وزن واژه		مستفعل			فاعلات			فع لن	

ت) بیا به خانه آلاها سری بزنیم ز داغ با دل خود حرف دیگری بزنیم (قیصر امین‌پور)

بَ	یا	بَ	خَا	نَ	یَ	آ	لَا	لِ	ها	سَ	ری	بَ	زَ	نیم
زَ	دا	غَ	با	دَ	لِ	خُد	حَر	فَ	دِی	گَ	ری	بَ	زَ	نیم
-	-	U	-	U	-	U	-	U	-	U	-	U	-	-
وزن واژه (اسم رکن)		مفاعِلن			فَعَلاتن			مفاعِلن			فَعَلن			

ک) بنابراین گزینه‌های (الف و ت) با هم و گزینه‌های (ب و پ) نیز با یکدیگر هم وزنند.

۴) نشانه‌های هجایی بیت‌های زیر را به دو صورت برش بزنید؛ پس از تعیین پایه‌های آوایی، وزن هر یک را بنویسید.

الف) همت طلب از باطن پیران سحرخیز زیرا که یکی را ز دو عالم طلبیدند (قروغی پستامی)

هِم	مَت	طَ	لَ	بَز	با	طَ	نَ	پِی	را	نَ	سَ	حَر	خِیز
زِی	را	کَ	پَ	کی	را	زَ	دُ	عَا	لَم	طَ	لَ	بِی	دَند
-	-	U	U	-	-	U	U	-	-	U	U	-	-
وزن واژه		مستفعل			مستفعل			مستفعل			مُسْتَف		

- اگر وزن واژه‌های (ارکان) این بیت را چهارتا چهارتا دسته بندی کنیم؛ وزن آن (مستفعل مستفعل مستفعل مستف) می‌شود. اما اگر این بیت را به گونه دیگری بخوانیم و وزن واژه‌های (ارکان) آن را سه تا، چهارتا دسته بندی کنیم؛ وزن آن (مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن) می‌شود:

هِم	مَت	طَ	لَ	بَز	با	طَ	نَ	پِی	را	نَ	سَ	حَر	خِیز
زِی	را	کَ	پَ	کی	را	زَ	دُ	عَا	لَم	طَ	لَ	بِی	دَند
-	-	U	U	-	-	U	U	-	-	U	U	-	-
وزن واژه		مفعول			مفاعیل			مفاعیل			فعولن		

ب) کشتی شکستگانیم، ای باد شرطه بر خیز باشد که بازبینیم دیدار آشنا را (حافظ)

کِش	تِ	شِ	کَس	تِ	گَا	نِیْم	ای	با	دِ	شُر	طِ	بَر	خِز
بَا	شَد	کِ	بَا	زِ	بِی	نِیْم	دِی	دَا	رِ	آ	شِ	نَا	رَا
-	-	U	-	U	-	-	-	-	U	-	U	-	-
مفعول		مفعول		فاعلاتن			مفعول			فاعلاتن			وزن واژه

- این شعر، چهار پایه آوایی دارد. هر مصراع آن از دو پاره همسان تشکیل شده است. اگر وزن این شعر بر پایه برش هجایی (دسته سه تایی - چهارتایی) به دست آید، وزن آن (مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن) می شود و اگر هجاها را به شیوه (چهارتایی - سه تایی)، دسته بندی کنیم، وزن واژه (مستفعلن فعولن) به دست می آید:

کِش	تِ	شِ	کَس	تِ	گَا	نِیْم	ای	با	دِ	شُر	طِ	بَر	خِز
بَا	شَد	کِ	بَا	زِ	بِی	نِیْم	دِی	دَا	رِ	آ	شِ	نَا	رَا
-	-	U	-	U	-	-	-	-	U	-	U	-	-
مستفعلن		مستفعلن		فعولن			مستفعلن			فعولن			وزن واژه

نکته \leftarrow همانطور که در سال گذشته خواندیم و بارها در جزوه جامع قافیه و عروض اشاره کرده ام، در پایان نیم مصراع اوزان دولختی همانند پایان مصراع عمل می شود؛ به این معنا که هجاها کوتاه و کشیده در این (هجا پایان نیم مصراع) در هر حالتی، یک هجای بلند به شمار می آیند. این نکته در جداسازی هجاها تشکیل دهنده یک بیت بسیار مهم است، زیرا باعث می شود با تقطیع نادرست، تعداد هجاها دو مصراع، نابرابر شده یا وزن آنها به دست نیاید.

پ) ای سرو بلند قامت دوست و ه وه که شمایلت چه نیکوست! (سعدی)

ای	سَر	و	بُ	لَن	دِ	قَا	مَ	تِ	دوست
وَه	وَه	کِ	شَد	مَا	یِ	لَت	چِ	نِی	کوست
-	-	U	U	-	U	-	U	-	-
مفعول		مفاعِلن			مفعول		فاعِلن		

- اگر وزن واژه های (ارکان) این بیت را سه تا، چهارتا دسته بندی کنیم؛ وزن آن (مفعول مفاعِلن فعولن) می شود. اما اگر این بیت را به گونه دیگری بخوانیم و وزن واژه های (ارکان) این بیت را چهارتا، چهارتا دسته بندی کنیم؛ وزن آن (مستفعلن فاعلاتن فع لن) می شود:

ای	سَر	و	بُ	لَن	دِ	قَا	مَ	تِ	دوست
وَه	وَه	کِ	شَد	مَا	یِ	لَت	چِ	نِی	کوست
-	-	U	U	-	U	-	U	-	-
مستفعلن		فاعلاتن			فاعلاتن		فع لن		

ت) لبخند تو خلاصه خوبی ها است لختی بخند، خنده گل زیبا است (قیصر امین پور)

لَب	خَنَد	دِ	تُ	خُ	لَا	صِ	یِ	خَو	بِی	هَاسْت
لَخ	تِی	بِ	خَنَد	دُ	خَنَد	دِ	یِ	گُل	زِی	بَاسْت
-	-	U	-	U	-	U	-	U	-	-
مفعول		فاعلاتن			مفاعِلن			وزن واژه (اسم رکن)		

- اگر وزن واژه های (ارکان) این بیت را سه تا، چهارتا دسته بندی کنیم؛ وزن آن (مفعول فاعلاتن مفاعِلن) می شود. اما اگر این بیت را به گونه دیگری بخوانیم و وزن واژه های (ارکان) این بیت را چهارتا، چهارتا دسته بندی کنیم؛ وزن آن (مستفعلن مفاعِلن فعولن) می شود:

هَاسْتُ	بِی	خو	یِ	صِ	لا	خُ	تُ	دِ	خَنَدِ	لَبِ	پایه‌های آوایی
بَاسْتُ	زِی	گُل	یِ	دِ	خَنَدِ	دُ	خَنَدِ	بِ	تِی	لَخَدِ	
-	-	-	U	U	-	U	-	U	-	-	نشانه‌های هجایی
مفعولن			مفاعل			مستفعلن			وزن واژه		

۵) بیت ادیب‌الممالک را در خودارزیابی شماره ۲ از نظر قلمرو فکری تحلیل کنید.

مضمون این بیت بر وطن‌دوستی استوار است.

انسان با ایمان در مقابل دشمنان برای دفاع از وطن می‌ایستد و سر فدا می‌کند. به عبارت دیگر شاعر عشق به وطن را چون آتشی می‌داند که از گرما و شعله آن، انسان با ایمان در دل خود به وطن عشق می‌ورزد و جان خود را در این راه فدا می‌کند.